

Vinicije B. Lupis

Državni arhiv, Dubrovnik

Ophodno raspelo dubrovačkog nadbiskupa Reinalda Gratiana iz 1516. godine

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 16. 6. 2003.

Sažetak

Autor obrađuje ophodno raspelo dubrovačkog nadbiskupa Reinalda Gratiana iz 1516. godine. Radi se o prvoj sigurno datiranoj umjetnici s utisnutim dubrovačkim zlatarskim žigom – glavom sv. Vlaha, koja potječe iz stare dubrovačke prvostolnice. Zanimljiv rad nepoz-

natog dubrovačkog renesansnog zlatara otvara novo poglavlje u vrednovanju dubrovačkog renesansnog zlatarstva u kontekstu onodobnih likovnih kretanja u europskom zlatarstvu.

Ključne riječi: *ophodno raspelo, križ, hasta, reljef, simbol, Dubrovnik*

U riznici – moćniku dubrovačke prvostolnice čuva se renesansno ophodno raspelo od djelomično pozlaćenog srebra na srebrnom usadniku (v. 214,7 cm) sa šest međuprstena i međupovršinom prekrivenom skvamama. Skvame su položene u kosim nizovima red po red necizeliranih i cizeliranih. Istokračni križ (š. 25,1, v. 32, 5 cm) s amforastim nosačima platnenih traka, od kojih manjka njih pet, jednostavnog je oblika s ispupčenim rubom. Na prednjoj strani križa – *verso* po sredini nalazi se Kristov korpus, još uvijek gotičkog plasticiteta, ali smirena pokreta i plastične perizome. U bočnim trilobama smjestili su se simboli evanđelista visoke kakvoće i dotjeranih detalja, s kaneliranim aureolama. Nepoznati dubrovački zlatar poigrao se likovnim efektom srebra i pozlate na oplošju raspela, stvarajući u igri zlatnog i srebrnog sjaja živ i dojmljiv ugođaj intezivnog plasticiteta. Nepoznati umjetnik bio je oslobođen srednovjekovnog bremena prekrivanja svih površina reljefima, te je neopterećen s *horror vacui* izradio posve renesansno raspelo s određenim recidivom gotičkog plasticiteta, koji je dao draž arhaiziranja. Bočni je lim sastavljen od motiva dvaju bisernih nizova s kružnim rozetama po sredini, iskucan po učestalom predlošku, kao na ostalim istovremenim ophodnim raspelima 15. i 16. stoljeća dubrovačkoga kraja.¹

Na stražnjoj je strani – *recto* na križištu hasti križa iskucan lik Bogorodice s Kristom kojega nosi anđeo iznad polumjeseca. U trilobama su Bog Otac po uobičajenoj renesansnoj ikonografiji ophodnih raspela,² dolje serafin, a bočno fino modelirani likovi sv. Vlaha s modelom Grada u ruci i sv. Franje Asiškog s raspelom u lijevoj ruci. Nepoznati dubrovački zlatar, koji je za prednju stranu raspolagao gotovim matricama simbola evanđelista i kalupom za Kristov korpus,

ovdje je morao sam izraditi dva svetačka lika vezana uz posebnu narudžbu.

Svakako valja navesti da se na svim sastavnicama ovoga elegantnog renesansnog ophodnog raspela nalazi državni žig Dubrovačke Republike – glava sv. Vlaha zdepastog oblika.³ Pojavljivanje lika franjevačkog sveca u dubrovačkoj prvostolnici kasnije će razriješiti dva natpisa na vrhu i po sredini nodusa križa. Sv. Franjo Asiški prikazan je poput sv. Vlaha u tročetvrtinskoj figuri s jednom rukom podignutom u znak blagoslova, a drugom noseći križ. Nasuprotni lik sv. Vlaha u biskupskom ornatu sa zanimljivo stiliziranim modelom Dubrovnik, na kojem dominiraju tvrđave Sv. Ivan i Minčeta, psihološki je kvalitetno izrađen i s likom sv. Franje pogledom prati Bogorodičin lik.

Lik Bogorodice s Kristom, koja lebdi nad glavicom anđela i polumjesecom – simbolom bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, plastičnih je crta i dojmljive jednostavnosti. Ovdje je vidljiv utjecaj renesansne sitne metalne plastike, koja se širila iz talijanskih centara. Osobito pogodan medij bili su paksovi/paštikule – pločice koje su se davale na poljubac mira, a koje su danas, poslije liturgijske reforme iščezle iz liturgijske upotrebe. Reljef Bogorodice s Kristom iskucan je po kvalitetnoj matrici, potom dorađen, a blizak je krugu oko Francesca Martija aktivna u Lucci i Pisi od 1489. do 1516. godine.⁴

Ikonografski⁵ je lik serafina vezan za stigmatizaciju sv. Franje stoga jer je njegovo pojavljivanje usko vezano za narudžbu franjevca – dubrovačkog nadbiskupa. Nasuprot prikazima simbola evanđelista u figurativnim umjetnostima koji se temelje na citatima iz *Knjige proroka Ezekijela* (Ez 1 Jav-

Prednja strana ophodnog raspela iz dubrovačke prvostolnice – dar dubrovačkog nadbiskupa Reinalda Gratiana, 1516. (foto: B. Gjukić)
Front side of procession crucifix in Dubrovnik Cathedral – a gift of Reinaldo Gratiano, Archbishop of Dubrovnik, 1516

Stražnja strana ophodnog raspela (foto: B. Gjukić)
Back side of procession crucifix

ljanje Božje nad Kerubima 5 – 20) i *Apokalipse* (Ap. 4 – 6)⁶ lik serafina nije tako čest na liturgijskim predmetima. Najčešće se javlja na umjetninama vezanima za franjevački red.

Tijelo križa, koje se sastoji od drvene jezgre obložene djelomično pozlaćenim srebrnim limom i četvrtastim međuprstenom, pričvršćeno je za nodus sačinjen od dvije polukugle prekrivene renesansnim lisnatim ornamentom. Na vrhu nodusa vidljiv je kasniji popravak i urezan spiralni natpis koji glasi: »RAYNAL. GRATIANVS. A. COTINOLA. ORD. MIN. ARCHIEPI. RAGVSINVS. ET. PROCVR. MDXVI. STEPHANI ET RAPH. RADEGLIA. RESTAV. 1775.«⁷

Ovdje se radi o natpisu dubrovačkog zlatara Stijepa Rada Radelje⁸ iz 1775. godine, koji je izvršio popravak kaptolskoga križa. Na srebrnoj i pozlaćenju pločici kojom je popravio gornji dio nodusa urezao je tekst starog natpisa kako bi ga sačuvao i sam potpisao svoj rad, ali nije utisnuo svoj zlatarski žig i novi barokni državni žig s likom sv. Vlaha. Iznimno je dragocjeno da je sačuvao ime donatora, a to je bio dubrovački nadbiskup Reinaldo Gratiano iz Cotigna, malobračanin (stoga se pojavljuje lik sv. Franje), koji je biskupovao od 5. VI. 1510. do 1520. U šestoj godini svog boravka

u Dubrovniku on je naručio ophodno raspelo za dubrovačku prvostolnicu, a inače je u dubrovačkoj crkvenoj povijesti poznat po uređenju moćnika i utvrđivanju vjerodostojnosti moći iz prvostolnice i crkve sv. Stjepana na Pustijerni. Nakon ovog zanimljivog franjevca na dubrovački nadbiskupski tron dolazi član uglednoga milanskog velikaškog roda Trivulzio.

Ovaj je križ jedan od rijetkih liturgijskih predmeta sačuvanih iz stare prvostolnice, a može se reći da se možda radi i o jedinom predmetu za liturgiju koji je sačuvan iz stare građevine, a da nije dio kolekcije moćnika. Kao osobitu zanimljivost valja navesti da je taj križ opisan u kapitalnom djelu za poznavanje crkvene povijesti hrvatskih krajeva – *Sveti Ilirik Danijelea Farlatija* još 1800. godine.⁹ Farlati piše da je križ bio namijenjen za ophode ulicama i da je majuskulnim slovima bilo upisano nadbiskupovo ime. Taj natpis što ga spominje Farlati i danas je sačuvan. Na obodu nodusa, danas je vrlo teško čitljiv, izokrenut i izbrisan uslijed udaraca, a natpis je pisan kapitalom urezanom između dviju pojasnica i glasi: »(...) (RAYNAL?) GRATIANVS DE COTIGNO · ARCHIP · RAG · ET · PROCV · M.DXVI · ANNO«.¹⁰

Lik sv. Vlaha s modelom Dubrovnika
(foto: B. Gjukić)
*St. Blaise (Vlaho) with scale model of
Dubrovnik*

Glava sv. Vlaha – zlatarski žig
Dubrovačke Republike (foto: B.
Gjukić)
*The head of St. Blaise (Vlaho) –
hallmark of the Dubrovnik Re-
public*

Natpis na nodusu (foto: B. Gjukić)
Inscription on nodus

Ovaj ophodni križ iz moćnika dubrovačke prvostolnice likovnom vrsnoćom ističe se između drugih ophodnih raspela dubrovačkoga kraja, koji će tijekom 16. stoljeća biti opterećeni detaljiziranjem i tvrdom modelacijom. U osnovnoj likovnosti i ideji pročišćenog renesansnog likovnog jezika ovo je raspelo blisko moćniku drva sv. Križa (I. – broj prvostolnog inventara), što ga je prema legendi poklonila hrvatska kraljica Margarita, a drži se da ga je izradio dubrovački zlatar Jerolim Matov 1536.¹¹ Moćnik drva sv. Križa (I.), koji potječe iz crkve sv. Stjepana na Pustijerni, još se 6. IV. 1496., u vrijeme plebana Stjepana Stanišića, nalazio u toj crkvi, te se spominje: »(...) *crux una de argento inaurata cum legno clarissimo* (...)«. ¹² Moćnik sv. Križa nema onu likovnu snagu u plastičnosti likova i doradenost koju posjeduje ophodno raspelo iz dubrovačke prvostolnice. Ipak, izgleda da je to ophodno raspelo, koje je izradio nepoznati dubrovački zlatar, možda izradio isti onaj što je izradio i dva kotlića za blagoslovljenu vodu iz biskupske pinakoteke u Dubrovniku i crkve sv. Vlaha.¹³ Taj nepoznati dubrovački zlatar mogao bi biti mogućim autorom ophodnog raspela, a u prilog tome govori zreli renesansni likovni jezik, obilata primjena antikizirajućih likovnih elemenata: skvame, ovulusi, biserni niz traka i lisnati ornament. Svakako, ova je umjetnina prvi sigurno datiran primjerak dubrovačkog zlatarstva s dubrovačkim državnim žigom – glavom sv. Vlaha, i stoga u daljnjem sagledavanju ukupnosti dubrovačkoga renesansnog zlatarstva ovaj križ mora naći svoje dostojno mjesto.

Bilješke

1
O morfološkoj evoluciji ophodnih krajeva tijekom srednjovjekovlja:
O. Zastrow, S. de Meis, *Orificeria in Lombardia dal VI al XIII secolo. Croci e Crocifissi*, Como 1975., str. 11–18.

2
O. Zastrow, *Nuove prospettive per lo studio dell'oreficeria liturgica in provincia di Sondrio. Croci astili medievali in Alta Valtellina*, »Bolletino storico Centro Studi Storici Alta Valtellina«, 2, Alta Valtellina 1999., str. 91–95.

3
Dubrovačka punca – stilizirana glava sv. Vlaha pojavljuje se uz likove sv. Franje Asiškog i sv. Vlaha te ispod lika Bogorodice.

4
F. Pellegrini, *Piccoli bronzi e placette: produzione, diffusione, destinazione*, u: »Musei Civici di Padova – bronzi e placchette«, Padova 1989., str. 26.

5
Za ikonografski prikaz serafina vidi: **E. Kirschbaum, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Berlin 1968.–1976.; B. Montecchini–S. Vasco, *Dizionari terminologici, Supplettille ecclesiastica*, Firenze 1988.; E. H. Gombrich, *Symbolic Images*, London 1972.**

6
G. Heinz-Mohr, *Lessico di iconografia cristiana*, Milano 1995., str. 153.

7

Prijevod: »REGINALD GRATIANI IZ COTINOLE, REDA MALE BRAĆE POBRINU SE DA SE NAPRAVI (ovo raspelo) 1516. (godine). – STJEPO I RAFO RADELJEVIĆ POPRAVIŠE (ga) 1775. (godine).«

8

I. Lentić, *Dubrovački zlatari 1600–1900*, Zagreb 1984., str. 115. Ovaj dubrovački zlatar bio je aktivan krajem 18. stoljeća, a umro je 1799. ili 1800. godine, jer se u izdacima blagajne bratovštine iz 1800./1801. godine spominje izdatak za pjevanu misu pokojnog brata Rafa Radelje.

9

D. Farlati – J. Coletti, *Illyricum Sacrum*, VI, Venecija 1800., str. 219: »(...) *videlicet Crucem argenteam, quae Archiepiscopo per vias urbis incedenti praeferrri solet & donam ejus esse declarat nomen Raynaldi litteris majusculis insculptum; itemque mitram pretiosam, & chirothecas pontificias, quae adhuc suis temporibus servata suis ait Seraphinus Razzius, Joannes Baptista Capassius in libro de Vitis Philosphorum, auctoribus Jovio & Jonsio, scribit Marcum Marulum, eredutione & (...)*«

10

Prijevod: »... GRACIJAN IZ COTIGNA, NADBISKUP DUBROVAČKI POBRINU SE DA SE NAPRAVI (ovo raspelo) 1516. GODINE«.

11

C. Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. st.*, »Starohrvatska prosvjeta«, III. serija, sv. 1, Zagreb 1949., str. 205; **I. Lentić**, *Zlatarstvo*, u: *Zlatno doba Dubrovnika*, katalog izložbe, Zagreb 1987., str. 385.

12

Državni arhiv u Dubrovniku, *Diversa notariae*, XXVI, 76 (1496), 25, 25'.

13

I. Lentić, nav. dj., str. 386; **V. B. Lupis**, *Liturgijski predmeti iz crkve sv. Andrije na Pilama*, »Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku«, 39, Dubrovnik 2001., str. 381–396.

Summary

Vinicije B. Lupis

Procession Crucifix from 1516 of Reinaldo Gratiano, the Archbishop of Dubrovnik

Author describes Dubrovnik archbishops, Reinaldo Gratianos procession crucifix from 1516. It is the first precisely dated work of art with the seal of the Dubrovnik Republic featuring the head of St. Blaise (Vlaho). The procession crucifix stems from a sacristy in the old Romanesque cathedral and represents a unique work of art outside the dignitaries collection that survived the catastrophic fire in 1667. The selection of iconographic motifs on the crucifix connected to the Franciscans is the result of the fact it was commissioned by the Dubrovnik archbishop, a Franciscan. This high-quality work of an unknown Renaissance goldsmith from Dubrovnik should be connected with two holy water bowls made at the beginning of the 16th century. Regarding the 15th and 16th century goldsmiths trade in Dubrovnik this crucifix stands out for its quality and has justifiably been recorded in the capital work *Illyricum sacrum* by Daniele Farlati in 1800. Examined within the context of the art trends of that time, the crucifix from Dubrovnik has an important position and opens a new chapter to a better evaluation of goldsmiths trade in Dubrovnik.

Key words: procession crucifix, cross, vertical stem, relief, symbol, Dubrovnik